

ეკონომიკაში სახელმწიფოს მონაწილეობის ობიექტური ასეციაციები. ფუნქციები, ფორმები და მასშტაბები

რევაზ შენგელია

ედ, სტუ ასოცირებული პროფესორი

ნათია შენგელია

სოციალურ მეცნიერებათა დოქტორი ეკონომიკაში,
სტუ უფროსი მასწავლებელი

მოკლედ თუ ვიგყვით, ეკონომიკაში სახელმწიფოს მონაწილეობა განპირობებულია ორი ძირითადი მიზეზით: ჯერ ერთი, სახელმწიფო აკეთებს იმას, რაც ბაზარს არ ძალუძს (ეკონომიკური აგენტებისათვის “თამაშის წესების” შემუშავება და გაკონტროლება, “სამოგადოებრივი საქონლის” წარმოება, უმწეოთა სოციალური დაცვა, ფულის მიწოდება-რეგულირება და სხვ.) და, მეორე, სახელმწიფო ასწორებს ბაზრის მიერ დაშვებულ შეცდომებს და ხარვეზებს (ახორციელებს ანტიმონოპოლიურ და დემონოპოლიური ღონისძიებებს, არეგულირებს სამეწარმეო საქმიანობის თანმდევ ეფექტებს, უმუშევრობას, ინფლაციას და სხა). აღნიშნულიდან გამომდინარე, სახელმწიფოს ეკონომიკური უნარი განხილული უნდა იქნას თანამედროვე ეკონომიკის არა როგორც დანამატი, არამედ როგორც მისი ორგანული შემადგენელი ნაწილი, წარმოების მეხუთე ფაქტორი–მიწასთან, შრომასთან, კაპიტალთან და მეწარმეობრივ უნართან ერთად. სწორედ ამიტომ, თუ მიწაზე შემოსავლის სახით მოდის რენტა, შრომაზე–ხელფასი, კაპიტალზე–პროცენტი, სახელმწიფოს ეკონომიკურ უნარზე – უნდა მოვიდეს ირიბი გადასახადი [ვ. პაპავა. პოსტკომუნისტური კაპიტალიზმის პოლიტიკური ეკონომია და საქართველოს ეკონომიკა. თბ. 2002წ. გვ.189-190]

ერთმანეთისგან უნდა განვასხვაოთ სახელმწიფოს მონაწილეობა თავისუფალ საბაზრო ეკონომიკაში, შერეულ ეკონომიკაში და ბაზარზე გარდამავალ ეკონომიკაში.

თავისუფალ საბაზრო ეკონომიკაში სახელმწიფოს როლი და

ფუნქციები შეზღუდულია, ესაა: 1) ქვეყნის თავდაცვის უნარიანობის, უშიშროებისა და მართლწესრიგის უზრუნველყოფა, გზატკეცილების მშენებლობა ანუ “სამოგადოებრივი საქონლის” წარმოება; 2) ფულის ემისია და მისი რეგულირება; 3) ბაზრის გარე დადებითი და უარყოფითი ეფექტების რეგულირება. ეს არის ფუნქციათა ის მაქსიმუმი, რაც ევალება სახელწიფოს თავისუფალი საბაზრო ეკონომიკის პირობებში, მაგრამ, ამავედროულად, ეს არის ფუნქციათა ის მინიმუმი, რაც უნდა აკეთოს სახელმწიფომ რეგულირებადი (შერეული) საბაზრო ეკონომიკის პირობებში.

შერეულ ანუ რეგულირებად ეკონომიკაში ზემოთქმულ სამ ფუნქციასთან ერთად სახელმწიფოს ეკონომიკური ფუნქციებია: 1) საკანონმდებლო ბაზის ანუ ბაზრის პირობებში “თამაშის წესების” შემუშავება და მის შესრულებაზე კონტროლი; 2) ეკონომიკის სტაბილურობა; 3) ეკონომიკის ეფექტიანობა; 4) სამართლიანობა.

სახელმწიფოს უპირველესი ფუნქცია ანუ სამართლებრივი ბაზის შემუშავების ფუნქცია ითვალისწინებს იმ საბაზრო “თამაშის წესების” შემოღებას, რომლებიც აუცილებელია ბაზრის ყველა მონაწილისათვის. ეს არის კანონები, რომლებიც ეხება საკუთრების უფლებებს, მეწარმეებს, მომხმარებლებს, ბანკებს, გადასახადებს, ხელშეკრულებებს, გაკოტრებასა და კიდევ აუარებელ სხვა მოვლენებს, რომლებიც არეგულირებენ ურთიერთობებს სხვადასხვა სუბიექტებს შორის. სამართლებრივ ბაზას უაღრესად დიდი ზეგავლენა აქვს ეკონომიკის ფუნქციონირებაზე. მაგალითად, მეცხრამეტე საუკუნეში ფირმების მეპატრონენი არ იყვნენ პასუხისმგებელი თავისი მუშების წინაშე მათი ავადმყოფობის შემთხვევაში მაშინაც კი, როდესაც მუშებს ამუშავებდნენ ჯანმრთელობისათვის მავნე პირობებში. დაუცველი იყო მომხმარებელიც, თუ იგი იყიდა წუნდებულ პროდუქციას. რა თქმა უნდა, თანამედროვე ეპოქაში კანონმდებლობა უფრო სრულყოფილია და ფირმები მეტად ზრუნავენ როგორც პროდუქციის ხარისხზე, ისე სამუშაო ადგილების უსაფრთხოებისა და შრომის ჯანსაღი პირობების შექმნისათვის;

ეკონომიკის მასშტაბილიზებული ფუნქცია გულისხმობს მკვეთრი რყევების გარეშე ეკონომიკის განვითარების სახელმწიფოებრივ ხელშეწყობას. ეს მოითხოვს ეკონომიკური ციკლის ფაზების და

განვითარების ეტაპების ადეკვატური ფისკალური, მონეტარული, საგარეო ეკონომიკური და სოციალური პოლიტიკის გატარებას; ინფლაციის, დეფლაციის არარსებობას, დასაქმების მაღალ დონეს, სამართლებრივი ბაზის სტაბილურობას და სხვას;

ეკონომიკის ეფექტიანობის ფუნქცია გულისხმობს სახელმწიფოს მიერ სრულყოფილი კონკურენციული გარემოს ჩამოყალიბების ხელშეწყობას ანუ მონოპოლიების წინააღმდეგ ბრძოლას (დემონოპოლიზაცია, ანტიმონოპოლიური საქმიანობა, საწარმოს ანალოგიური პროდუქციის იმპორტირება; გამსხვილებული მონოპოლიური საწარმოს დეკონცენტრაცია, დანაწევრება; ახალი კერძო საწარმოების მშენებლობა; უცხოური პირდაპირი ინვესტიციები), რათა არცერთ ფირმას არ შეეძლოს განსაზღვროს საქონლის ფასი და ერთმანეთს შეეჯიბრონ ხარჯების შემცირებით, ხარისხისა და სერვისის გაუმჯობესებით;

სამართლიანობის ფუნქცია გულისხმობს ბაზრის მიერ დაშვებული “შეცდომების” სახელმწიფოებრივ გამოსწორებას ანუ შემოსავლების პირველადი განაწილებისას ჩამოყალიბებული უთანაბრობის მეორადი განაწილებისას რამდენადმე შემსუბუქებას. ნათქვამის უკეთ გაგებისათვის წარმოვიდგინოთ, რომ ეკონომიკა ფუნქციონირებს ასპროცენტიანი ეფექტიანობით, მაგრამ ბევრი მას არ ჩათვლის იდეალურად. რატომ? მდიდარი მეპატრონის კატასა თუ ძაღლს შეუძლია დალიოს რძე, რომელიც აუცილებელია ღარიბი ოჯახის ბავშვისათვის, რათა ის ჯანმრთელი იყოს. ეს იმიტომ კი არ ხდება, რომ ცუდად მუშაობს მიწოდება და მოთხოვნა. საბაზრო მექანიზმმა თავისი გააკეთა—საქონელი გაუგზავნა იმას, ვინც ხმა მისცა მას ფულით. ფასების მექანიზმის დამცველებმა და კრიტიკოსებმა უდა აღიარონ, რომ ეფექტიანი საბაზრო სიჭემა აკვლავწარმოებს არსებით უთანაბრობას. თუ ქვეყანა ხარჯავს მეტ პროდუქტებს ცხოველებისათვის, ვიდრე ღარიბების გამოკვებისათვის, ეს არა ბაზრის, არამედ შემოსავლების განაწილების დეფექტია. სახელმწიფოს შეუძლია ამ სიჭუაცის შეცვლა. [პ. სამუელსონი, ვ. ნორდჰაუსი. ეკონომიკა. გომი პირველი. თბ 2000წ. გვ. 113]. სახელმწიფო გარკვეული კატეგორიის ადამიანებისათვის (შრომისუუნაროები, მოხუცები, მრავალშვილიანები, უმუშევრები

და ა. შ.) აწესებს პენსიებს, სხვადასხვა დახმარებებს, შემწვობებს, უფასო სწავლებას, მკურალლობას და ამით ნაწილობრივ ასწორებს უსამართლობას, რომელსაც წარმოშობს თავის ნებაზე მიშვეებული საბაზრო ეკონომიკა. ამას სახელმწიფო აღწევს მდიდრების პროგრესიული დაბეგვრის საფუძველზე შემოსავლის გადახანაწილებით ღარიბებზე და დაგაკებზე.

ამგვარად, თანამედროვე პირობებში ეკონომიკაში სახელმწიფოს მონაწილეობით შესაძლებელია მიღწეული იქნას ეკონომიკის საკანონმდებლო უზრუნველყოფა, ეკონომიკის სტაბილური განვითარება, ეფექტიანობა და სოციალური სამართლიანობა.

მზრდანებლურიდან საბაზრო ეკონომიკაზე გარდამავალ პერიოდში სახელმწიფო დამატებით იძენს რიგ სპეციფიურ ფუნქციებს, ესაა: საბაზრო იდეოლოგიისა და თავისუფალი მეწარმეობის ფორმირების ხელშეწყობა; ეკონომიკისა და ფასების ლიბერალიზაცია; მასშტაბილიზებული პროგრამების განხორციელება; კერძო საკუთრების ფორმირება პრივატიზებითა და ახალი კერძო საწარმოების ჩამოყალიბებით და ამით კონკურენციული გარემოს შექმნა; ადმინისტრაციულიდან ეროვნული მეურნეობის საკანონმდებლო და ეკონომიკური მეთოდებით რეგულირებაზე გადასვლა; საბაზრო ინფრასტრუქტურის ფორმირება; საგარეო ეკონომიკური საქმიანობის ლიბერალიზაცია; ბაზრისადმი სოციალური ადაპტაციის მექანიზმის ფორმირება.

განასხვავებენ ეკონომიკაში სახელმწიფოს მონაწილეობის პირდაპირ და ირიბ ფორმებს.

პირდაპირი მონაწილეობის დროს სახელმწიფო, როგორც მეწარმე (მიმწოდებელი) და მომხმარებელი, უშუალოდ ბემოქმედებს ერთობლივ მიწოდებაზე და ერთობლივ მოთხოვნაზე. ამ შემთხვევაში **სახელმწიფო, როგორც მეწარმეობელი**, გვევლინება სამოგადოებრივი და კერძო საქონლის მიმწოდებლად, **ხოლო როგორც მომხმარებელი**—იძლევა შეკვეთებს, იძენს სამომხმარებლო და საწარმოო დანიშნულების საქონელს, მდიდრების “ჭარბ ფულს” გადახანაწილებს სოციალურად დაუცველ ფენებზე, რომელთაც სახელმწიფოს თანადგომის გარეშე არ შეუძლიათ არსებობა, შეიმუ-

შავებს ინდიკატურ და კრიტიკული სიტუაციიდან გამოყვანის საგანგებო გეგმებს, გასცემს სუბსიდიებს, ღოგაციებს და სხვა.

ეკონომიკაში სახელმწიფოს მონაწილეობის ირიბი ფორმები: მონეტარული, ფისკალური, სოციალური, საგარეო ეკონომიკური ურთიერთობების რეგულირებისა და სხვა ინსტრუმენტები.

საკითხავია—რა ზომითა და მასშტაბებშია შესაძლებელი სახელმწიფოს მონაწილეობა საბაზრო ეკონომიკაში? ამ მხრივ თანაბრად საზიანოა ორი უკიდურესობა: 1) ეკონომიკაში ჩარევის ზომის გადაბეჭება (**მაქსიმალური ჩარევა**), ანუ “ცხვირის ჩაყოფა” ისეთ სფეროებში, რომლებსაც წარმატებით არეგულირებს თავად საბაზრო მექანიზმი. სახელმწიფოს ასეთი გადაბეჭებული ჩარევა, ვთქვათ, ფასწარმოქმნაში ან მეურნე-სუბიექტების მიერ გადაწყვეტილების დამოუკიდებლად მიღებაში, მკვეთრად ასუსტებს საბაზრო მექანიზმის ქმედუნარიანობას; 2) მხოლოდ საბაზრო მექანიზმის იმედით ყოფნა ანუ **მინიმალური ჩარევა** იმ სფეროებში, სადაც სახელმწიფოს ინერგულთა საბაზრო ეკონომიკის ნეგატიურ შედეგებს აძლიერებს ეკონომიკურ, სოციალურ და ეკოლოგიურ სფეროში. აღნიშნულიდან გამომდინარე, **სახელმწიფოს მხრიდან მიზანშეწონილია ეკონომიკაში არა მაქსიმალური ან მინიმალური, არამედ ოპტიმალური (ზომიერი) ჩარევა**. სახელმწიფო მონაწილეობს რა ეკონომიკაში უნდა ხელმძღვანელობდეს სამედიცინო პრინციპით—“არ ვავნო ბაზარს”. ბაზრის სახელმწიფოებრივი რეგულირების ერთ-ერთი ურთულესი პრობლემაა თვითრეგულირებისა და სახელმწიფოებრივი რეგულირების მექანიზმების ოპტიმალური შეხამება. ამ თანაფარდობის დარღვევას შეიძლება გაცილებით უარესი უარყოფითი შედეგები მოყვეს, ვიდრე თავისუფალი ბაზრის ნაკლოვანებებია ეკონომიკაში. ეკონომიკაში სახელმწიფოს მეგისმეტად უხეში ჩარევა ან ინერგულთა მის დეფორმაციას იწვევს (ა. სისვაძე. ეკონომიკური თეორია. ნაწილი პირველი. 2006წ.გვ. 151).

სამწუხაროდ, ზოგჯერ სახელმწიფო იმ საკითხების გადაწყვეტაში ერევა, სადაც მას არაფერი ესაქმება. მაგალითად, ავილოთ საქართველოს პრეზიდენტის ასეთი განცხადება: “ვისაც მილიონები აქვს ბანკში და არ გამოიყენებს სასტუმროს მშენებლობისათვის, მას ეს თანხა დაეკარგება”. ასეთი განცხადება, **ჯერ ერთი**, ლახავს

მეწარმის არჩევანის თავისუფლებას **და, მეორე**, ამგვარმა განცხადებამ შეიძლება გამოიწვიოს პანიკა და მეანობრეებმა ერთბაშად დაიწყონ თანხების გატანა.

ზოგჯერ ისეც ხდება რომ იქ, სადაც აუცილებელია სახელმწიფოს ჩარევა, იგი განზე დგება. მაგალითად, ევროგაერთიანების მოთხოვნების შესაბამისად დასახვეწია შრომის კანონმდებლობა დაქირავებულთა უფლებების დაცვის ნაწილში; გასაუმჯობესებელია ანტიმონოპოლიური კანონმდებლობა და სამსახური; დასახვეწია მომხმარებელთა უფლებების დაცვის შესახებ კანონმდებლობა და სხვა. სახელმწიფო კი ყოველივე ამას რატომღაც ახანებს. არადა, ყოველივე ამის გარეშე ევროგაერთიანებაში გაწევრიანებაზე ლაპარაკიც კი გედმეგია.